

Anna Sakowicz*

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytet w Białymstoku

Асэнсаванне асветніцкай дэйнасці і творчай спадчыны Францыска Скарыны Уладзімірам Калеснікам

Uładzimir Kalesnik's Reflections on the Views and Poetic Inheritance of Francysk Skaryna

Summary:

The article evaluates the research into the life and works of the first East Slavic printer Francysk Skaryna, carried out by Uładzimir Kalesnik, professor at the University of Brest and one of the most gifted Belarusian literary critics of the second half of the 20th century. Kalesnik, in his article "Постаць Скарыны", which opens his book *Тварэнне легенды. Літаратурныя партрэты і нарысы*, considers why the figure of the first translator of the Bible into the Old Belarusian language had been overlooked by literary scholars for such a long time. He considers it unfair to include Skaryna in the group of people representing the interests of the clergy and ignoring his moral and ethical contribution to the development of society. Kalesnik recognizes Skaryna's views on the role of women in the life of the state as progressive ones. In addition, the famous translator from Połock is shown as a devoted patriot

* Anna Sakowicz – dr, literaturoznawca, adiunkt w Katedrze Filologii Białoruskiej w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania badawcze: literatura pogranicza polsko-białoruskiego, literatura Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego w Białymstoku „Białowieża”, literatura białoruska XX wieku. Autorka monografii: *Belaruskaâ litaratura Pol'sčy. Stylistyčna-žanravyâ asablivasci prozy*“*belavežcaŭ* (Białystok 2012).

of the Belarussian land, who considered his native language equal to other European languages and appropriate as a medium for preaching the Holy Scripture.

Key words: Franciszk Skaryna, Uładzimir Kalesnik, the Bible, translation, Old Belarussian, Renaissance.

Charakterystyka działalności oświeceniowej i spuścizny twórczej Franciszka Skaryny dokonana przez Uładzimira Kalesnika

Streszczenie:

W artykule prezentuje się badania naukowe dotyczące życia i twórczości pierwszego drukarza wschodniosłowiańskiego Franciszka Skaryny, przeprowadzone przez Uładzimira Kalesnika, jednego z najbardziej utalentowanych białoruskich krytyków literackich drugiej połowy XX wieku, profesora Uniwersytetu w Brześciu. Kalesnik w artykule *Постаць Скарыны*, otwierającym jego książkę *Тварэнне легенды. Літаратурныя партрэты і нарысы*, rozważa, dlaczego postać pierwszego tłumacza Biblii na język starobiałoruski była przez długi czas pomijana przez twórców literackich. Krytyk uważa za szkodliwe dla całej ludzkości zaliczenie Skaryny do grona osób reprezentujących interesy duchowieństwa, oraz pominięcie jego wkładu moralno-etycznego w rozwój społeczeństwa. Za rewolucyjne Kalesnik uznał progresywne poglądy Skaryny na temat roli kobiet w życiu państwa. Ponadto słynny syn Połocka został ukazany jako oddany patriota ziemi białoruskiej, który ojczystą mowę uznał za równą innym językom europejskim, godną głoszenia Pisma Świętego.

Słowa-klucze: Franciszek Skaryna, Uładzimir Kalesnik, Biblia, tłumaczenie, język starobiałoruski, Renesans.

Сярод даследчыкаў спадчыны жыццёвага шляху беларускага, усходнеславянскага першадрукара, мысліцеля Францішка Скарыны, значнае месца належыць Уладзіміру Калесніку (1922–1994) – аднаму з найвыдатных беларускіх літаратуразнаўцаў другой паловы XX

стагоддзя. Унёсак вучонага ў асэнсаванне гісторыка-літаратурнага працэсу Беларусі засведчаны шэрагам цікавых даследаванняў: *Паэзія змагання: Максім Танк і заходнебеларуская літаратура* (1959), *Час і песні* (1962), *Зорны спеў* (1975), *Ветразі Адысея. Уладзімір Жылка і рамантычная традыцыя ў беларускай паэзіі* (1977), *Тварэнне легенды* (1987), *Усё чалавечае* (1994). Гэтыя кнігі з’яўляюцца вынікам глыбокіх літаратуразнаўчых і мастацкіх назіранняў У. Калесніка, характарызуюцца канцэптואльным, неардынарным падыходам да даследуемых з’яў.

Ян Чыквін, характарызуючы навуковы літаратуразнаўчы інструментарый У. Калесніка, адзначае, што ў шэрагу старэйшых выдатных беларускіх крытыкаў і даследчыкаў айчынай літаратуры, якія ў апошнія тры дзесяцігоддзі савецкага перыяду (60–80 гг.) выразна фармавалі ўяўленне пра мастацка-ідэйнае аблічча беларускага прыгожага пісьменства, адно з першых месц займае, несумненна, Уладзімір Калеснік (1922–1994) – навукоўца, тэарэтык, метадолаг і пісьменнік, дзесяцікніжнік, шматгадовы прафесар Брэсцкага ўніверсітэта¹. Варта прыгадаць, што ўжо шмат гадоў у Брэсцкім дзяржаўным універсітэце праводзяцца цыклічныя канферэнцыі, прысвечаныя памяці У. Калесніка. У 2007 годзе тут таксама пабачыў свет зборнік артыкулаў *Пасланец Праметэя: кніга пра Уладзіміра Калесніка*². Урэшце перадапошні нумар часопіса „Białorutenistyka Białostocka” адкрываўся артыкулам Галіны Ішчанка, у якім таксама звярнутая асабліва ўвага на метадалогію даследаванняў выдатнага літаратуразнаўцы³.

Манаграфіі У. Калесніка акрэсліваюць эвалюцыю яго навуковага сцвярджэння: ад літаратуры Заходняй Беларусі да рамантызму і захаплення айчынай гісторыяй, адрэджэнскімі постацамі Фран-

¹ Я. Чыквін, *На скрыжаванні эпох (Да пытання літаратуразнаўчага інструментарыя вучонага)* [у:] Я. Чыквін, *Па прызначэнні і абавязку. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Беласток 2005, с. 54.

² Назва зборніка артыкулаў *Пасланец Праметэя: кніга пра Уладзіміра Калесніка*, абумоўлена кнігай Уладзіміра Калесніка *Пасланец Праметэя. Дакументальная аповесць*, Мінск 1984.

³ Г. Ішчанка, *Талент разумення: да пытання метадалогіі даследаванняў Уладзіміра Калесніка*, „Białorutenistyka Białostocka” tom 8, Białystok 2016, s. 11-21.

цішка Скарыны і Міколы Гусоўскага. Жыццёвы шлях літаратуразнаўцы пачаўся ў Заходняй Беларусі і прайшоў праз выпрабаванні Другой сусветнай вайны. Невыпадкова, што У. Калеснік з’яўляецца разам з Алесем Адамовічам і Янкам Брылём сааўтарам дакументальнай кнігі *Я з вогненнай вёскі...*⁴ (1975).

Знамянальна тое, што менавіта артыкулам Ул. Калесніка *Францыск Скарына і яго час* адкрываецца энцыклапедычны даведнік аднайменнай назвы, выдадзены да 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны⁵.

Уладзімір Калеснік паставіў перад сабой нялёгкую задачу своеасаблівага падвядзення вынікаў разгляду навуковага наборку спадчыны вялікага палачаніна спецыялістамі розных галін ведаў: гісторыкаў, тэолагаў, сацыёлагаў, літаратуразнаўцаў. Адразу трэба падкрэсліць, што вучоны выявіў сябе як сапраўдны міждысцыплінарны эрудыт. Вынікам грунтоўнай працы літаратуразнаўцы стаў вялікі раздзел *Постаць Скарыны*, якім адкрываецца кніга *Тварэнне легенды*⁶.

Выпадае зазначыць, што даследаванне У. Калесніка стваралася яшчэ напрыканцы часоў, якія папярэднічалі перабудове, калі на Беларусі, як і ва ўсім Савецкім Саюзе, панавала атэістычная эпоха. Своеасаблівымі нявольнікамі атэістычнай ідэалогіі на працягу амаль усяго ХХ стагоддзя, прынамсі, палову яго, былі многія беларускія пісьменнікі, у тым ліку і Ул. Калеснік. Так, ён сцвярджае, што “злачынства” яўрэйскіх плямён у адваёўванні сабе землі “прыкрываецца” ў адпаведных кнігах *Бібліі божаю воляй, якая ставіцца вышэй маралі і справядлівасці* (22). І далей Калеснік правакацыйна разважае, што Хрыстос, *наколькі ён сын божы, дык і пакуты мог адчуваць, як асалоду. У гэтым ірацыянальным парадоксе свецкія даследчыкі бачаць псіхалагічны “самастрэл”, які пазбаўляе Евангелле чалавечай паўнагучнасці і моцы* (24). Аднак, пры тым, кнігі *Бібліі ў час Скарыны*, на думку даследчыка, можна было

⁴ А. Адамовіч, Я. Брыль, Ул. Калеснік, *Я з вогненнай вёскі...*, Мінск 1975.

⁵ *Фр. Скарына. Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 1988, с. 21-26.

⁶ Ул. Калеснік, *Постаць Скарыны*, [у:] Ул. Калеснік, *Тварэнне легенды. Літаратурныя партрэты і нарысы*, Мінск 1987, с. 3. Далей пры спасылцы на гэтае выданне ў дужках падаецца старонка.

ўспрыняць як вечна жывыя, сугучныя духу новага часу і асвечаныя аўтарытэтам мінуўшчыны ўзоры абнаўлення жыцця, мудрыя наказы і прадказанні продкаў (24).

Паказальным з’яўляецца і факт, што словы: “Бог”, “Божы” Калеснік піша не з вялікай літары, а чалавека, які шчыра верыць, акрэслівае словазлучэннем *забабонны хрысціянін* (42). Светапогляд даследчыка знаходзіць адлюстраванне і ў тым фрагменце артыкула, дзе ён ігнаруе духоўны аспект дзейнасці Скарыны, а глядзіць на першадрукара толькі як на асветніка. Хочацца, аднак згадаць, што Фр. Скарына быў не толькі перакладчыкам Бібліі, аўтарам прадмоў і пасляслоўяў, але ж таксама напісаў два акафісты – творы хвалебнага царкоўнага песнапення.

У сваіх жа прадмовах першадрукар выразна выказаў адносіны да біблейных кніг як да сакральных тэкстаў. Ул. Калеснік задаецца на пачатку свайго артыкула пытаннем аб тым, чаму ж імя Фр. Скарыны так доўга абыходзілася беларускімі пісьменнікамі першай паловы ХХ стагоддзя. З класікаў беларускай літаратуры, як адзначае даследчык, толькі Максім Багдановіч прысвяціў славу таму палачаніну адзіныверш *Безнадзейнасць*, у якім, на думку У. Калесніка, трапна ўлоўлена сутнасная рыса Ф. Скарыны – *універсалізм ведаў і раздвоенасць свядомасці чалавека, які вымушаны дзейнічаць на сумежжы эпох* (4).

Пры тым, вобраз Францішка Скарыны знайшоў пэўнае ўвасабленне ў літаратуры. Сярод праявітых твораў даследчык выдзеліў, як найважнейшую белетрызацыю жыцця і творчасці першадрукара сумесную працу Міколы Садковіча і Яўгена Львова⁷, а таксама п’есу Алеся Петрашкевіча *Напісанае застаецца*⁸.

Прычынаў, чаму Якуб Колас і Янка Купала не назвалі ў сваіх дарэвалюцыйных творах імя пачынальніка беларускага Рэнесансу, на думку У. Калесніка, шмат. Аднак, самым істотным было тое, што: *думка і справа Скарыны аказаліся звязанымі і абмежаванымі адаптацыяй біблейскіх тэкстаў, а прагрэсіўны кірунак у вызваленчым*

⁷ М. Садковіч, Я. Львоў, *Георгий Скорина: исторический очерк*, Минск 1957, с. 453.

⁸ А. Петрашкевіч, *Напісанае застаецца: сучасная беларуская драматургія*, Мінск 2001, с. 226.

руху на Беларусі быў ужо ў XIX стагоддзі канчаткова свецкім, у пачатку ж XX яго авангардная плынь стала наогул антыклерыкальнай (4). Зразумела, што бытаванне асобы славутага палачаніна толькі ў сферы інтарэсаў святароў было крыўдным, аднак Калеснік сумняваецца, ці пасля рэвалюцыі 1905 года беларускае грамадства было падрыхтаванае да таго, каб успрыняць подзвіг першадрукара Бібліі як нешта неабходнае для духоўнай падтрымкі народа ў яго вызваленчых памкненнях.

І хаця ў правым крыле Адраджэння былі такія патрыятычна настроеныя каталіцкія святары як Казімір Сваяк, Андрэй Зязюля, Вінцук Адважны, але ўсё ж такі “слугі алтарных” ў пераважнай большасці адмоўна ставіліся да вызваленчага руху беларусаў. Таму, як лічыць У. Калеснік, не дзіўна, што *беларускія песняры пачатку XX стагоддзя будавалі новы свецкі пантэон грамадзянскіх святасцей, адмяжоўваліся ад царкоўных догм, якія асвятчалі існуючы несправядлівы свет, выдаючы яго за божае тварэнне* (5). Калеснік піша, што стваральнікі беларускага нацыянальнага адраджэння шукалі матывы і вобразы для ўвасаблення патрыятычнага ідэалу ў больш прастай форме, у вуснай творчасці: паданнях, прытчах, прыказках, легендах.

Змена адносін да спадчыны выдаўца з Полацка і ажыўленне публікацый на тэму яго творчасці наступіла фактычна пасля Другой сусветнай вайны, калі навукоўцы ўзяліся *наталіць духоўную смагу народа слаўным мінулым, знаходзячы там прагрэсіўнае і немяротнае* (9).

Факт замоўчвання спадчыны полацкага першадрукара быў увогуле шкодным, бо ігнараваўся маральна-этычны ўклад Фр. Скарыны ў развіццё грамадства, як падкрэслівае Калеснік, ён браў з біблейскіх тэкстаў *агульначалавечае, гуманнае, карыснае для жыцця і сужыцця людзей, (...) уводзіў беларускага чытача ў Біблію як у скарбніцу ведаў, маральных і эстэтычных святасцей, адмяжоўваўся ад царкоўных догм, якія асвятчалі існуючы несправядлівы свет, выдаючы яго за божае тварэнне* (5). Даследчык тлумачыць, што ўжо словы перакладчыка ў назве да Бібліі: “Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению” сведчаць аб яскравым выдзяленні богаслужэбнага прызначэння кнігі з асветнага. Выдзяленне асветніцкай функцыі

кнігі было, на думку Калесніка, дэманстрацыяй Скарынам новага гуманістычнага падыходу, якога прытрымліваліся перадавыя мысліцелі яго часу, нацыянальныя асветнікі і вучоныя-гуманісты (27). Такім чынам, відавочна, што Ул. Калеснік успрымае Біблію толькі з асветніцкага погляду, ігнаруючы яе сакральны характар.

Своеасаблівая парадаксальнасць сітуацыі, на думку літаратуразнаўцы, заключаецца ў тым, што Скарына, менавіта сваімі “святымі кнігамі” заклаў грунт пад унармаванне беларускай літаратурнай мовы. Таму і У. Калеснік бачыць сваёй задачай абарону *патрыятычнага і гуманістычнага сімвала першай велічыні* (3) ад варожых спакусаў, каб не паўтарылася сітуацыя, калі ў *дасавецкі час Скарына амаль не прыгадваўся ідэолагамі і песнярамі беларускага вызваленчага руху* (3).

Кнігавыдавецкая дзейнасць слаўтага палачаніна мела вялікае значэнне ў гісторыі развіцця беларускай культуры. Пераклаўшы на зразумелую для народа мову біблейскія кнігі і выдаўшы іх, асветнік тым самым садзейнічаў станаўленню і замацаванню беларускай літаратурнай мовы, аказаў вялікі ўплыў на далейшае яе развіццё. Невыпадкова 6 жніўня, дзень, калі Фр. Скарына выдаў у Празе першую сваю друкаваную кнігу *Псалтырь*, стаў Днём беларускага кнігадруку.

Многае з жыцця Скарыны застаецца да сённяшняга дня неадкрытым. Сама дата нараджэння асветніка дакладна не вызначана. Існуюць пяцігадовыя прабелы з жыцця гуманіста пасля атрымання ім звання доктара медыцыны ў Падуанскім універсітэце. Аўтар кнігі *Тварэнне легенды* падкрэслівае як няпроста працаваць пры адсутнасці несумненых, бясспрэчных дадзеных аб жыцці і дзейнасці першадрукара. У распараджэнні даследчыкаў, пісьменнікаў знаходзяцца Скарынавы прадмовы да біблейскіх кніг ды некалькі дзесяткаў дзелавых дакументаў. Аднак, на думку Калесніка, гэтага мала, каб скласці яго літаратурны партрэт, каб фантазія магла адштурхнуцца і разгарнуцца: *Нават вобраз духоўнага свету мысліцеля даводзіцца будаваць па здагадках, гіпотэзах, меркаваннях, здабытых цераз кантэкст з духам эпохі ў цэлым* (11). Калеснік шкадуе, што: *Наяўным мастацкім творам пра Ф. Скарыну станюўча не хапае*

гістарычнай канкрэтнасці і рэальнасці домыслу. А новыя факты прыходзяць ад навукоўцаў усё меншымі і меншымі крупінкамі (12).

І далей ён выказвае меркаванне: *Карыснымі ў неспрыяльнай сітуацыі могуць быць пошукі на сутыках паміж навуковымі і літаратурнымі даследаваннямі* (12). Як узор працы на сумежжы даследчык падае кнігу Анатоля Клышкі *Францыск Скарына, або Як да нас дайшла кніга*⁹ (1983).

У. Калеснік не засяроджваецца асабліва над пытаннем адносна, магчыма, памылковага вызначэння даследчыкамі вераспаўядання Скарыны, а гэта таксама было адной з прычын доўгага маўчання ўсходнеславянскіх навукоўцаў аб яго наробку.

Дастаткова было беларускага гуманіста з Полацка акрэсліць у першай палове XIX стагоддзя як “паляк”, “каталік”, “пратэстант”, “вальнадумец”, каб дыскурс аб вывучэнні спадчыны Скарыны ва ўсходнеславянскім асяроддзі занік. Пералом наступіў у 1867 годзе, калі Аляксей Віктараў у манаграфіі «Замечательное открытие в древне-русском книжном мире»¹⁰ залічыў полацкага мастака ў лік «сваіх». Ад гэтага моманту пачалі штораз часцей з’яўляцца працы пра спадчыну Скарыны. Першая даследчыцкая праца прафесара П. У. Уладзімірава *Доктор Францыск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык*¹¹ пабачыла свет у 1888 годзе.

Уладзімір Калеснік мяркуе, што мара аб перакладзе Бібліі на родную, беларускую мову магла зарадзіцца ў Скарыны яшчэ ў студэнцкія гады ў Кракаве, дзе існавалі лацінскія друкарні Я. Гелерта і К. Гохфедэра, а *Светополк Фіэль зрабіў першую спробу надрукаваць стараславянскім друкам царкоўны тэкст* (21). Даследчык выказвае цалкам верагоднае меркаванне, што пасля Падуі Скарына падаўся ў Прагу. У гэтым славутым горадзе ён мог сутыкнуцца з тлумачэннямі Бібліі на нацыянальныя мовы. Калеснік сумняваецца, што Скары-

⁹ А. Клышка, *Францыск Скарына, або Як да нас дайшла кніга*, Мінск 1983.

¹⁰ А. Викторов, *Замечательное открытие в древнерусском книжном мире. Беседы в Обществе любителей российской словесности при Императорском Московском Университете*, Москва 1867.

¹¹ П. В. Владимиров, *Доктор Францыск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык*, Санкт-Петербург 1888.

не быў вядомы першы польскі пераклад Бібліі, зроблены для ўдавы караля Ягайлы – Софі Гальшанскай.

Вялікую ўвагу прысвячае даследчык пытанню, з якой мовы перакладаў Скарына. Пазнаёміўшыся з тэорыямі розных даследчыкаў, ён выказвае меркаванне, што беларускі першадрукар мусіў карыстацца прынамсі трыма тэкстамі: у асноўным чэшскім¹², але таксама і лацінскім (Вульгата), і стараславянскім, якія *ігралі ўспаможную ролю, да стараяўрэйскага і грэчаскага Скарына звяртаецца толькі ў прадмовах, растлумачваючы некаторыя тэрміны ці назвы* (29). Вергоднасць вышэй сказанага пацвярджала б яшчэ і гіпатэзу, што беларускі асветнік пасля Кракава жывіў і вучыўся ў Празе. Напэўна, каб як мага адпаведней перадаць сутнасць тэксту, каб знайсці найбольш адпаведныя словы, каб удакладніць нейкія нюансы, Фр. Скарына мусіў абавязкова вывучыць усе вядомыя яму тэксты.

Францыск Скарына значна пашырыў межы і магчымасці традыцыйных літаратурных жанраў – прадмоў, сказанняў і пасляслоўяў¹³, што Ул. Калеснік лічыць наватарскім унёскам у развіццё літаратуры. Даследчык падкрэслівае яго ідэйную і эстэтычную самастойнасць у падыходзе да біблейскіх і евангельскіх вобразаў і матываў: *Кожная прадмова Скарыны нагадвае характэрны для часоў Рэнесансу Meisterstück (шэдэўр мастацтва). Яна мае сціслы ўступ, разгорнутую асноўную частку і поўнае аўтарскай годнасці заключэнне, у якім выдавец абвясчае, што вырашыў падмацаваць сваю высокую ацэнку гэтага твора яго поўным выкладам і друкаваннем* (96).

Неаднойчы Ул. Калеснік паўтарае, што тытанічная праца Скарыны была зроблена дзякуючы яго стараннасці і руплівасці, бо ў асобе перакладчыка Бібліі¹⁴ мусіла зысціся некалькі талентаў: філолага,

¹² На той час у Чэхіі была запатрабаванасць на пераклады і друкавання кнігі, таму тут існавала некалькі дзесяткаў перакладаў Святога Пісання.

¹³ С. Кавалёў, *Францішак Скарына, Марцінас Мажвідас і пачаткі вершаскладання на нацыянальных мовах у Вялікім Княстве Літоўскім*, [у:] *Dziedzictwo kulturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego*, red. S. Kawalou, M. Kojder, Lublin 2011, s. 102.

¹⁴ Трэба аднак удакладніць, што пераклад на нямецкую мову Святога Пісьма Марцінам Лютэрам быў зроблены пазней. Нямецкамоўны Новы Заповіт быў выдадзены ў 1522 годзе, а ўся Біблія, перакладдзена праз калектыў, пачыла свет у 1534 годзе. Таму пераклад Скарыны быў другім, пасля чэшскага, сярод славянскіх.

тэолага, экзегеза, каб вытлумачыць чытачу складаныя, незразумелыя месцы ў Бібліі.

У сваім артыкуле У. Калеснік робіць адступленне адносна вялікіх змен, якія адбываліся ў светапоглядзе чалавека і яго ўспрымання свету ў час, калі жыў Фр. Скарына. Як вядома, у эпоху Адраджэння сярэднявечная тэацэнтрычная сістэма мыслення саступіла месца антрапацэнтрычнаму светабачанню. Літаратуразнаўца падкрэслівае, што авалоданне таямніцамі свету (Мікалаем Капернікам, Галілео Галілеем, Хрыстафорам Калумбам, Мігуэлем Серветам, Іаганам Гутэнбергам) не было хуткім працэсам, а якраз ускладнёным, найперш таму, што царква-касцёл бачылі ў гэтым пагрозу парушэння сваіх уплываў, сваёй пазіцыі як установы.

Не маглі падабацца ўладам многіх краін словы Скарыны пра права кожнага народа мець свае законы, *адпаведныя нацыянальнай своеасаблівасці жыцця* (49), пра абмежаванне каралеўскай улады мудрымі законамі. На той час агульнавядомым было дыскусійнае разважанне Нікало Макіявелі ў кнізе *Князь* адносна апраўдання жорсткасці ўлады, які аргументаваў казус тырана Джакома тым, што тыранія з'яўляецца меншым злом, чым хаос безуладдзя.

З'ява макіявелізму ў Еўропе, на думку Калесніка, сведчыць аб тым, што: *Разбуралася выхаваная на звычаях патрыярхальнай абшчыны маральная цэласнасць чалавека, яго злучанасць з народам, знікала ранейшае падпарадкаванне асабістых жаданняў інтарэсам роду, племені* (42). А Скарына ўсведамляў небяспеку поўнага адыходу ад ранейшай сістэмы поглядаў, бо існавала рэальная небяспека, што вызваленне ад догмаў хрысціянскай маралі *магло азначаць вызваленне ад маралі наогул* (42).

Не згубіцца ў завірусе крайніх філасофска-палітычных поглядаў дапамагло Скарыне, у перакананні У. Калесніка, выхаванне, згоднае з беларускімі маральна-этычнымі прынцыпамі. Яно, як і багаты вопыт купецкай разваротлівасці бацькі, аказала вызначальны ўплыў на фарміраванне характару Скарыны, здзяйсненне яго неверагодна смелых мараў, як жа патрэбных яго народу.

Традыцыйнае выхаванне не перашкодзіла Скарыне стаць асобай талерантнай у адносінах да іншаверцаў. У прадмовах ён адзначае, што

справа веры – індывідуальная справа кожнага чалавека, а *грамадства мае права і абавязак кантраляваць толькі паводзіны грамадзян і караць толькі за ўчынкі шкодныя, нязгодныя са звычаямі і законамі* (43).

Такім чынам, – піша Калеснік – *мыслицель выходзіў насустрач працэсу ўмацавання правапарадку, упарадкавання дзеючага заканадаўства і абнаўлення ўстарэлых юрыдычных норм* (50). У часы Скарыны па ўсёй Еўропе актывізавалася заканадаўчая дзейнасць. Так, Польская карона мела ўжо свой юрыдычны закон, выдадзены ў 1506 годзе пазнейшым прымасам Польшчы Янам Ласкім. Атрымаць упарадкаваны звод правоў імкнулася і грамадства Вялікага Княства Літоўскага. Праца над кодэксам вялася ў вялікакняжацкай канцылярыі пад наглядом А. Гаштальда і закончылася ў 1529 годзе выхадам першай рэдакцыі Статута Вялікага Княства Літоўскага.

Прызнаючы, што прыняцце Статута было важкай падзеяй у заканадаўчай дзейнасці ВКЛ, Калеснік піша, што Агульны кодэкс законаў выступаў *рэгулятарам юрыдычных узаемаадносін паміж саслоўямі, абмяжоўваў самаволю “княжат” і “панят”, а таксама сунімаў незадаволенасць шляхецкага пасольства (...)* (52). Аднак, на думку даследчыка, *Статут ВКЛ усё ж не быў справядлівым для ўсіх, бо судзіў іх паводле знатнасці паходжання* (54) і гэтым ён уступаў евангельскаму закону і Арыстоцелеву прынцыпу ўсеагульнай карысці.

Скарына, маючы вопыт доўгага знаходжання на чужбіне, меў дасканалое разуменне аб практычным функцыянаванні розных стыляў улады, усведамляў, што лепш адпавядае грамадзянам на практыцы. Таму і Калеснік прымае як вельмі верагодную наватарскую гіпотэзу беларускага прававеда І. Юхо, што Скарына з’яўляецца ўдзельнікам складання *Статута*. Літаратуразнаўца лічыць, што ў прадмове да Другазаконня Скарына вылажыў *арыгінальную, прынцыпова адрозную ад прынятай у рымскім праве класіфікацыю законаў (права дзеліцца не на публічнае і прыватнае, а паводле практычнага зместу – на дзяржаўнае, міжнароднае, вайсковае, купецкае, царскае і інш.)* (58). На жаль, няма яўных доказаў аб асабістым удзеле першадрукара ў гэтай справе, застаюцца толькі намёкі, узнікшыя ў выніку параўнання поглядаў старабеларускага гуманіста і *Статута*. Калеснік мяркуе, што Жыгімонт разлічваў на Скарыну як на выдаўца і адзінага ва

ўсходніх славян знаўцу кнігадруку. Магчыма, што дзеля гэтай справы ён выклікаў беларускага вучонага з Прагі і апекаваўся ім.

Скарына свае погляды адносна законаў і судоў найбольш ярка выклаў ў прадмовах да *Кнігі суддзяў* і *Другазаконня*. У вобразах цара-заканадаўцы Майсея і цара-судзі Саламона паказана мудрая заканадаўчая дзейнасць. Беларускі асветнік вельмі шанавалі і паважаў гэтых разумных правадыроў народа, якія супрацьстаялі царам-заваёўнікам: вавілонскаму Навухаданосару і фараонам.

Наватарскім лічыць Калеснік падыход Скарыны да асэнсавання ролі жанчыны ў грамадстве. Калі ўзяць пад увагу, што ў большасці тагачасных краін дамінавалі патрыярхат, то разважанні беларускага асветніка выглядаюць вельмі прагрэсіўнымі. Асабліва ў прадмовах да кнігаў Бібліі, якія названы імёнамі жанчын: *Руф*, *Эсфір* і *Юдзіф*. Тут адкрыта выпукляецца поўнае права жанчын на адказныя функцыі ў грамадстве. Асаблівае захапленне выклікала ў Скарыны патрыятычная пастава Юдзіфі, здольнай на вялікі подзвіг, ахвяру свайго асабістага жыцця дзеля агульнага добра Айчыны.

Выклікае заклапочанасць у даследчыка тое, што глыбокі патрыятызм асветніка, выяўлены ў актуальных ва ўсе часы Скарынавых метафарычных словах пра птушак, якія помняць гнёзды свае, пра пчол, што бароняць вуллёў сваіх, мусіў доўга чакаць, каб знайсці водгук у прыгожым пісьменстве, беларускай свядомасці.

Кніга прытчаў Саламона, адзначае вучоны, бачыцца Скарыне ўвасабленнем Боскай і чалавечай мудрасці, якая захапляе *агульначалавечым пачаткам і рацыянальным тлумачэннем прыцытаў чалавечага сужыцця, пахвалою мудрасці і розуму, справядлівасці і пацівасці* (69). Калеснік звяртае ўвагу на тактоўнасць асветніка, які, усхваляючы Саламона, пазбягае эмацыянальнай ацэнкі прыватнага жыцця цара, вядомага і сваім вялікім гарэмам. Скарына засяродзіў увагу чытача толькі на тым аспекце жыцця Саламона, які заслугоўвае пахвалы.

У падраздзеле *Слодыч кахання, горыч пазнання і спакой душы мудраца* Калеснік разглядае прадмовы Скарыны да кнігі *Быцця*, *Эклезіяста* і *Песні песняў*. Літаратуразнаўца перакананы, што беларускага асветніка бянтэжылі “пагоркляы” парадоксы *Эклезіяста*,

адносна таго, што ў вялікай мудрасці имат пакут, і хто памнажае веды, памнажае гора (80). Калесніку падабаецца, што Скарына звярнуў увагу на: *супярэчлівыя выказванні Эклезіяста і параіў прымаць іх за адбітак суб'ектыўнасці чалавечых эмоцый, захапленняў, настройў (...)* (80). Папярэджанне чытача, што філасофія безнадзейнасці прадугледжана толькі для людзей з цвёрдым характарам, было, на думку даследчыка, неабходным. Пры дапамозе прадмоў Скарына падказвае чытачам, што складае галоўны змест кожнай кнігі, якія ключы трэба ўжыць, каб зразумець не толькі знешнія падзеі, аб якіх распавядаецца тут, але і спасцігнуць сэнс – падтэксты, закладзеныя ў тэкстах.

Пры разглядзе слоў Эклезіяста Калесніку прыходзіць на думку цікавая асацыяцыя. Калі глянуць на перажытае Скарынам, то з поўным правам можна сказаць, што лёс не ашчаджаў яго: братавыя праблемы, якія пасля смерці Івана перайшлі на Францішка, заўчасная смерць жонкі Маргарыты, якая пакінула сына-немаўля Сымона на руках бацькі, мор у Празе і пажар у Вільні, аграбленне разбойнікамі па дарозе. Гэтыя расчараванні давалі падставы, каб беларускі асветнік пайшоў следам разважанняў Эклезіяста: усумніўся ў поспехах сваёй працы. Аднак Скарына не паддаўся чорным думкам, ён змог пераадолець іх і надалей працаваць дзеля агульначалавечага добра.

Зусім іншы падыход у першадрукара, як заўважае Калеснік, да *Песні песняў*. У гэтым гімне хараству і зямному каханню, які ўвесь дыхаў прагай шчасця, было яшчэ менш мажлівасцей для самастойнай інтэрпрэтацыі выдаўца. І таму: *Скарына не рашаўся ў прадмове глянуць на каханне як гуманіст і падказаць чытачу рэнесансавы спосаб прачытання паэмы. Хваліць зямныя страсці небяспечна і не зусім прыстойна (...)* (81).

Песня песняў зрабіла на Скарыну моцнае эстэтычнае ўражанне, аб чым сведчыць некалькі фактаў. Калеснік даказвае, што, па-першае, ён вырашыў надрукаваць твор, нягледзячы на тое, што праваслаўная царква ў той час яшчэ не прызнавала *Песню песняў* за святую кнігу. Па-другое, беларускі першадрукар аздобіў яе, як ніводную, двума колерамі: чорным і чырвоным. Значыць, ён адчуваў *Песні песняў*

эстэтычную прывабнасць, а калі не мог сказаць пра гэта адкрыта, то зрабіў гэта вобразна.

Прафесар П. А. Уладзіміраў у сваёй манаграфіі сцвердзіў, што Скарына часам паўтараў вядомых каментатараў Бібліі – святога Ераніма, а затым Мікалая і Ераніма Ліранаў. Калеснік ацэньвае, што гэта *сведчыць пра нераўнадушнасць да прадмета* (80). Палачанін не пагаджаўся ва ўсім з інтэрпрэтатарамі Святой Кнігі, а выбіраў тое, што адпавядала яго душы, не забываючы выказаць свае меркаванні.

Калеснік перакананы, што самім рашэннем надрукаваць *Эклезіяста* і *Песню песняў* Скарына пацвярджаў права чалавека на індывідуальнасць, на імкненне да пазнання разнастайнасці пачуццяў, багацце жыццёвай палітры.

У прадмове да *Псалтыра*, кнігі, якую Скарына выдаў двойчы: у Празе (1517) і ў Вільні (1522), выказаны найбольш поўна погляд першадрукара на прыгажосць і мастацтва, як гармонію і мудрасць чалавечага быцця. Калесніку падабаецца, што Скарына ва ўступным слове да *Псалтыра* праявіў сябе як асоба, стрыманая ў ацэнцы паводзінаў аўтара паэтычнага зборніка, у якім сабрана паўтараста песень. Скарына, падобна як у выпадку Саламона, не асуджае незвычайныя моманты з жыцця Давіда і апускае прычыны, дзеля якіх цару спатрэбілася лячыць сваю душу. Ён толькі выказвае думку, што крыніцай узнікнення *Псалтыра* была патрэба аўтара ў духоўным самаачышчэнні і маральным удасканаленні.

У Скарынавых прадмовах да Бібліі Калеснік заўважае два супрацьлеглыя тыпы адносін да эстэтычных з’яў: імкненне ўздзеяння на цела і душу, пры чым мастак перавагу аддае другому, *пазнавальна-выхаваўчаму аспекту, а не эмацыянальна-эстэтычнаму* (85). Магчыма, на гэтакі падыход беларускага асветніка вялікі ўплыў мела пасланне апостала Паўла, які клаў націск болей на духоўнае, чым на фізічнае, каб клопаты аб целе не ператварыліся ў цялесныя пажаданні.

¹⁵ H. Łowmiański, *Sfałszowany opis obwarowania m. Wilna*, „Ateneum Wileńskie”, t. III, r. 1925-1926, s. 82-94.

Аўтар кнігі *Тварэнне легенды перакананы*, што задача выдання Бібліі была не прыватнаю справай Скарыны, а – грамадскай. Таму Калеснік не пагаджаецца з польскім публіцыстам Г. Лаўмянскім, які ў зборніку „*Ateneum Wileńskie*” (1925)¹⁵ назваў Скарыну дзелавым чалавекам, які быў заняты камерцыйнаю справай і дбаў пра фінансавую карысць. Калеснік упэўнены, што: *Толькі ідэйна-выхаваўчая накіраванасць можа апраўдаць малую рэнтабельнасць і вытлумачыць, чаму ўсебакова адукаваны медык так моцна быў захоплены кнігадрукам* (30).

У падраздзеле *Ключы да партрэта* Калеснік звяртае ўвагу на супадзенне воблікаў і сімволікі ў партрэце Скарыны, змешчаным ў трох кнігах Бібліі, з выяўленнем асобы святога Ераніма, створаным у 1442 годзе галандскім мастаком Янам ван Эйка.

Гравюра работы невядомага аўтара дапаўняе галоўны змест прадмоў і пасляслоўяў Ф. Скарыны, паказвае яго як *найвялікішага вучонага, асветніка, прапагандыста і настаўніка (самых вышэйшых чалавечых якасцей на асабістым прыкладзе не толькі ў ўсходнім славянстве, але і ва ўсёй Еўропе эпохі Адраджэння)*¹⁶.

Калеснік заўважае таксама супадзенні ці блізкасць партрэта Ф. Скарыны з мініяцюрай Станіслава Самастшэльніка з малітоўніка Жыгімонта Старога і гравюрай Альбрэхта Дзюрэра 1514 года *Святы Еранім у кабінце*, што, на думку літаратуразнаўцы, сведчыць аб добрым знаёмстве аўтара і заказчыка з канонамі рэнесансавага партрэтнага жывапісу.

Нейкі час вяліся навуковыя дыскусіі адносна пытання, ці быў Францішак Скарына шляхецкага паходжання. Некаторыя даследчыкі памылкова даводзілі, што сонца і месяц у скарынавых выданнях, змешчаныя на шчыце гравюры, пацвярджаюць гэты факт. Калеснік піша, што, на вялікі жаль, у Польскай Кароне і Вялікім Княстве Літоўскім не было традыцыі надаваць гербы за доктарскія габілітацыі і лічыць яўнай несправядлівасцю тое, што не атрымаў яго Францішак Скарына. Выявы сонца і месяца ў скарынавых

¹⁶ М. Палкаўнічэнка, К. Усовіч, *Сімволікі на партрэце Скарыны*, „Кантакты і дыялогі” 1998, № 9, с. 6.

выданнях беларускі даследчык тлумачыць як індывідуальны подпіс, сцвярджаючы аўтарства прадмоў, перакладаў і малюнкаў.

Калеснік здзіўляецца, якім жа медыкам быў Скарына, калі на яго гравюры няма ніводнага лабараторнага посуду. Найхутчэй ён быў хіба кімсьці накшталт сучаснага гамеапата і псіхіятра ў адной асобе. Лекарам, які ўмеў лячыць адразу душу і цела, які ведаў пра неабходнасць адначасовага лячэння гэтай дыхатоміі чалавека.

Аўтар кнігі *Тварэнне легенды* перакананы, што любоў да ведаў, шырыня адукацыі спалучыліся ў Скарыны з высокаю грамадскай культурай, дзелавітасцю і смеласцю, уменнем ставіць наватарскія задачы і разумна вырашаць іх, што надало вялікае значэнне яго спадчыне. *Багацце асобы Скарыны ставіць яго побач з выдатнейшымі людзьмі Адраджэння, а значнасць яго працы ставіць беларускую культуру, на ніве якой ён працаваў, упоравень з культурай еўрапейскай* (36).

У сваім літаратуразнаўчым нарысе *Постаць Скарыны* Калеснік даводзіць, што галоўнай маральнай ідэяй беларускага асветніка была ахвярнасць творчай працы, якая пераходзіць у ахвяру жыцця. Пры тым, на думку даследчыка, за ёю стаіць праблема растварэння індывіда ў родзе. *Біблейскі матыў гістарычнай ці індывідуальнай смерці і ўваскрэшэння не асацыяваліся ў свядомасці Скарыны з Беларуссю, для яго існавала адно сімволіка патрыятычных ахвяр і ахвярнасці* (122). Гэта сведчыць аб тым, што беларускі асветнік быў адначасова як сынам роднага краю, так і сынам новага часу.

Скарына быў для Калесніка піянерам сінтэзу візантыйскіх і рымскіх традыцый, следам за якім пайшлі многія, як, напрыклад, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі. Хаця не было яшчэ прадчування драматычных часоў для беларушчыны, але творчая спадчына сына слыннага горада Полацка асацыіруецца Калесніку з падрыхтоўкай зброі для барацьбы за родныя каштоўнасці, у тым ліку і мову. Бо менавіта яе, а не рэлігійнае вызнанне, даследчык лічыць паказчыкам нацыянальнай тоеснасці, што многімі сацыёлагамі, тэолагамі прызнаецца дыскусійным, калі не амбівалентным, меркаваннем. Тым не менш, нельга не прызнаць за Ул. Калеснікам пэўнай

смеласці, бо ён паказаў Фр. Скарыну як асобу, якая выявіла шэраг наватарскіх поглядаў, у многім апярэджваючы свой час: у яго поглядах і справах сплятаецца традыцыйная набожнасць з новым гуманістычным, асветніцкім разуменнем каштоўнасці Бібліі як крыніцы ведаў, як плода чалавечага розуму (27). Безумоўна, асэнсаванне У. Калесніка масобы Францыска Скарыны, яго асветніцкай і творчай спадчыны, утрымліваючы спрэчныя моманты, з'яўляецца вельмі важным крокам у стварэнні беларускай скарыніны.

Bibliografia

- Adamovič A., Bryl' Â., Kalesnik Ul., *Â z vognennaj vëski*, Minsk 1975.
- Viktorov A., *Zamečatel'noe otkrytie v drevnerusskom knižnom mire. Besedy v Obščestve lûbitelej rossij*, Moskva 1867.
- Vladimirov P.V., *Doktor Francisk Skorina. Ego perevody, pečatnye izdaniâ i âzyk*, Sankt-Peterburg 1888.
- İščanka G., *Talent rozumennâ: da pytannâ metadalogiî dasledavannâŭ Uladzimira Kalesnika*, „Białorutenistyka Białostocka” tom 8, Białystok 2016.
- Kavalëŭ S., *Franciřak Skaryna, Marcinas Mažvidas i pačatkì verřaskladannâ na nacyânal'nyh movah u Vâlikim Knâstve Litoŭskim*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego*, red. S. Kawalou, M. Kojder, Lublin 2011.
- Kalesnik Ul., *Paslanec Prametêâ. Dakumental'naâ apovesć*, Minsk 1984.
- Kalesnik Ul., *Postac' Skaryny*, [u:] Ul. Kalesnik, *Tvarènne legendy. Litaraturnyâ partrèty i narysy*, Minsk 1987.
- Klyřka A., *Francysk Skaryna, abo Âk da nas dajřla kniĝa*, Minsk 1983.
- Palkaŭničënka M., Usovič K., *Simvoliki na partrèce Skaryny*, „Kantaktyi dyâlogi”, 1998, Nr 9.
- Petrařkevič A., *Napisanae zastaecca: sučasnaâ belarускаâ dramaturgiâ*, Minsk 2001, c. 226.
- Sadkovič M., L'voŭ Â., *Georgij Skorina: istoričeskij očerk*, Minsk 1957.
- Skaryna Fr. Ęncyklapedyčny davednik*, Minsk 1988.

Anna Sakowicz, *Charakterystyka działalności oświeceniowej i spuścizny twórczej Franciszka Skaryny...*

Čykvìn Â., *Na skryžavannì èpoh (Da pytanâ litaraturaznaŭčaga ìnstrumentaryâ vučonaga)* [u:] Čykvìn Â., *Pa pryzvannì ì abavâzku. Lìtaraturna-krytyčnyâ artykuly*, Belastok 2005.

Łowmiański H., *Sfałszowany opis obwarowania m. Wilna*, „Ateneum Wileńskie”, t. III, r. 1925-1926.